

Het verdronken land van Urk

VERA VREUGDENHIL

Toen de Noordoostpolder in 1942 droog viel, waren de verwachtingen van de archeologen, geologen, fysisch-geografen en historici hooggespannen. Men hoopte eindelijk duidelijkheid te krijgen omtrent de duistere, bijna mythische geschiedenis van dit gebied. Al eeuwenlang deden verhalen de ronde over verdronken dorpen en verdwenen eilanden, die ooit in dit deel van de voormalige Zuiderzee moeten hebben bestaan. Maar ondanks de inspanningen van velen bleef de middeleeuwse landschappelijke ontwikkeling van het Noordoostpoldergebied grotendeels in nevelen gehuld. De aandacht voor de historisch-landschappelijke ontwikkeling van dit gebied verslapt geleidelijk en zo zijn er, bijna zestig jaar na de drooglegging van de Noordoostpolder, nog steeds veel vragen onbeantwoord. Toch zijn er nieuwe resultaten te verwachten, wanneer men de reeds bekende onderzoeksresultaten koppelt aan primair historisch onderzoek. Als aanzet wordt in dit artikel een poging gedaan om een beeld te schetsen van het landschap waarin we ons het eiland Urk in de 10e eeuw moeten voorstellen. Dit wordt gedaan aan de hand van de twee oudst bekende oorkonden betreffende Urk en enkele geologische en fysisch-geografische onderzoeksresultaten.

DE OORKONDE UIT HET JAAR 966
Tot aan de drooglegging van de Noordoostpolder bestond het kleine Zuiderzee-eiland Urk uit een ongeveer negen meter boven N.A.P. gelegen pleistocene opduiking en het lage land met de 'staart', ontstaan in het holoceen (Wiggers, 1955, p. 172-180). Het dorp Urk lag, en ligt, op de hoogte van Urk, en was daardoor beschermd tegen het soms woeste water van de Zuiderzee. Er groeiden nauwelijks bomen. Hun inkomsten haalden de Urkers uit de visserij. Daarnaast werden op het gemene groenland koeien, paarden en schapen gehouden, maar van akkerbouw was geen sprake (Liefstinck, 1875, p. 153-164). Het eiland Urk moet er in de 10e eeuw echter heel anders hebben uitgezien, zoals blijkt uit de oudst bekende oorkonde van Urk.

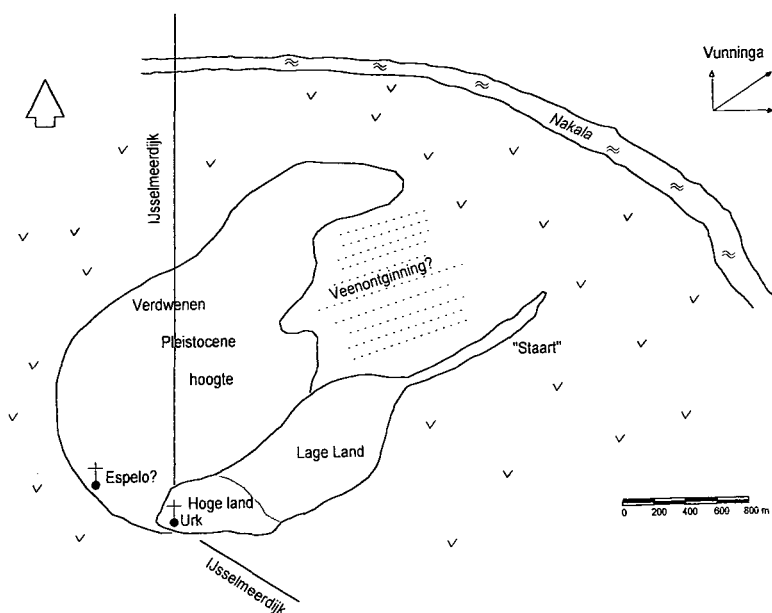
De eerste vermelding van het eiland Urk vinden we in een oorkonde uit het jaar 966 (Van den Bergh, 1866, n° 39; Ketner, 1959, n° 3028). Daarin staat dat keizer Otto I de helft van het eiland Urk, gelegen in het Almere, schenkt aan het klooster Sint-Pantaleon, dat was gelegen nabij Keulen. Ook werd het gebied dat aan de overzijde van de rivier de Nakala gelegen was,

tot aan Vunninga geschonken aan datzelfde klooster.

Uit deze schenking kunnen we een aantal zaken afleiden. Zo blijkt dat Urk reeds in de 10e eeuw een eiland was. Urk moet dus toen al omgeven zijn door water en uit deze oorkonde blijkt dat het water van het Almere in ieder geval ten dele langs het eiland Urk liep. Vermoedelijk stroomde de rivier de Nakala ook langs een deel van het eiland Urk. Dat kunnen we afleiden uit het gebruik van het woord *ultra* in de zinsnede *...insulae medietatem in Almere, que Urch vocatur, et ultra amnem Nakala quicquid interiacet usque Vunningam...* Dit citaat kan dan als volgt gelezen worden: de helft van een eiland in het Almere, dat Urk werd genoemd, en [het gebied] aan de overzijde van de rivier Nakala tot aan Vunninga.

Dat de Nakala in de nabijheid van het eiland Urk heeft gelegen, kunnen we ook afleiden uit het feit dat er in ieder geval vroeg in de 12e eeuw een nederzetting Nagele in de nabijheid van het eiland Urk gelegen moet hebben. Het ligt voor de hand dat deze nederzetting haar naam dankte aan de ligging aan de rivier de Nakala. Mogelijk heeft deze nederzetting ten oosten van Urk

Op dit reconstructiekaartje is bij benadering aangegeven hoe de omgeving van het eiland Urk in de 10e eeuw opgebouwd kan zijn geweest. De ligging van de Nakala en Espelo ten opzichte van Urk is hypothetisch en geeft geen weer-gave van de werkelijke afstanden (illustratie: Remco Bakker).

gelegen, want eeuwen later werd een bepaald deel van de Zuiderzee ten oosten van Urk door de Urkers 'De Nagel' genoemd (Vreugdenhil, 1996, 11).

Als de Nakala ten oosten van het eiland Urk heeft gestroomd, dan zouden we het toponiem Vunninga verder noordoostelijk, oostelijk of zuidoostelijk van Urk moeten lokaliseren. Vooralsnog is het echter onduidelijk om welke, mogelijk nog bestaande, nederzetting het hier gaat (Künzel, Blok & Verhoeff, 1988). In ieder geval kan worden aangenomen dat het gebied tussen de Nakala en Vunninga ook (ten dele) in het Noordoostpoldergebied te lokaliseren is.

Opvallend in de oorkonde van 966 is de vermelding dat het gebied tussen de Nakala en Vunninga, wellicht samen met de genoemde helft van het eiland Urk, ooit heeft behoord tot het graafschap van graaf Gardolfus. In diezelfde oorkonde wordt van het gebied tussen de Nakala en Vunninga gezegd dat het tot op het moment van de schenking in het graafschap van graaf Ekbert lag. Het is vooralsnog onzeker om welke graven het hier gaat, maar mogelijk wordt

hier graaf Gerulf, de zogenaamde stamvader van het Fries-Hollandse gravenhuis bedoeld en zijn achterkleinzoon Egbert, die later kanselier van keizer Otto II (973-983) en aartsbisschop van Trier zou worden. De zoektocht naar het antwoord op de vraag of delen van het Noord-oostpoldergebied ooit tot het Fries-Hollandse graafschap hebben behoord valt echter buiten het kader van dit onderzoek.

In de oorkonde wordt vermeld welke zaken en rechten deel uitmaken van de schenking. Omdat bij de opsomming hiervan geen onderscheid tussen de twee gebieden wordt gemaakt, gaan we ervan uit dat de geschonken rechten en zaken betrekking hebben op beide gebieden. Het gaat dan onder meer om de visrechten, het recht op de opbrengsten van het land en vrijstelling van de betaling van tolgeden. Daarnaast zijn de volgende zaken bij de schenking betrokken: hooilanden, weiden, wateren en waterlopen, gebaande en ongebaande wegen, roerende en onroerende goederen. De aanwezigheid van weide- en hooilanden en het ontbreken van de vermelding van akkerlanden leidt tot een voor-

zichtige conclusie dat veeteelt op Urk een belangrijke bron van inkomsten was. Althans op dit deel van het eiland Urk, want, zoals we hierna zullen zien, is in een oorkonde van slechts twee jaar later wel degelijk sprake van bouwland op het eiland Urk.

DE OORKONDE VAN 968

Twee jaar later, op 29 juni 968 geeft keizer Otto I in een oorkonde te kennen dat hij het gedeelte van Urk, dat graaf Wichman van Hamaland van de keizer in leen hield, heeft geschonken aan de Benedictijnerabdij Sint Vitus te Elten (Van den Bergh, 1866, n° 41; Lacomblet, 1960, n° 110). Uit de tekst van de oorkonde blijkt dat dit deel van Urk in 'pago Salo' ligt. Deze schenking wordt op 18 december 996 bevestigd door keizer Otto III (Van den Bergh, 1866, n° 70; Lacomblet, 1960, n° 127).

Opvallend is dat deze Benedictijnerabdij een 'klooster' voor adellijke jonkvrouwen was, dat enige jaren eerder was gesticht door graaf Wichman zelf. Zijn dochter was er abdis. Waarschijnlijk had graaf Wichman de begunstigde van deze schenking dan ook zelf voorgedragen.

Uit de vermelding dat dit deel van Urk in leen werd gehouden door graaf Wichman leiden we af dat het hier om een ander deel van Urk gaat, dan het deel dat volgens de oorkonde uit 966 werd geschonken aan het klooster in Keulen. Er is in de tweede helft van de 10e eeuw blijkbaar sprake van een territoriale tweedeling op Urk. Dit beeld lijkt te worden bevestigd door de vermelding dat dit deel van Urk in de gouw Salland gelegen is, terwijl dat van het deel van Urk werd geschonken aan het klooster nabij Keulen niet werd vermeld. Wellicht liep de grens van de gouw Salland over het gebied van Urk. De gouw Salland grensde dan vermoedelijk aan het graafschap van Gardolfus en Ekbert, de graven die in de hiervoor besproken oorkonde aan de orde zijn gekomen.

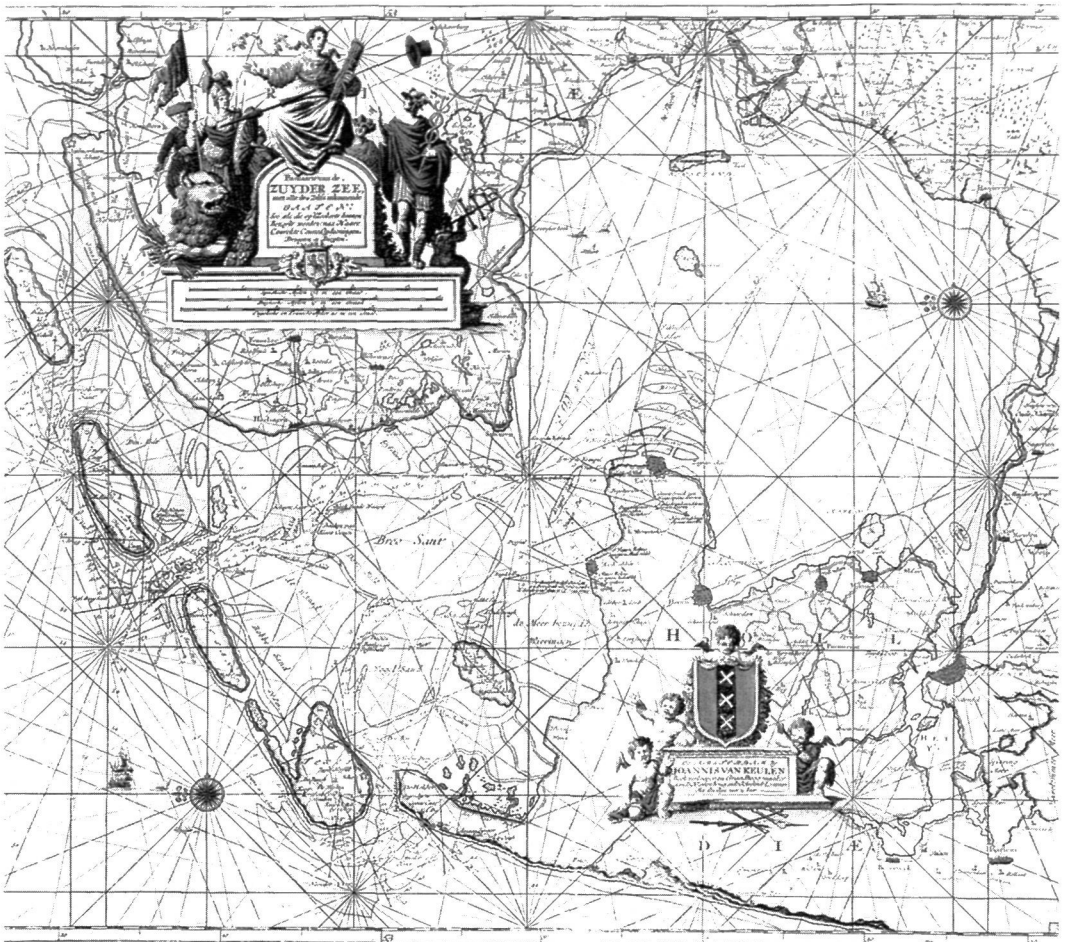
De grens tussen beide territoriale eenheden werd vermoedelijk gevormd door een landschappelijke barrière, zoals een onontgonnen

gebied, een bos of een waterloop op het eiland Urk. Onduidelijk blijft echter wanneer en waarom het eiland Urk in tweeën is verdeeld en waar deze grens dan lag. Overigens is de invloed van Overijssel, de territoriale opvolger van Salland, eeuwen later nog merkbaar in het Noordoostpoldergebied. Zo heeft het zuidelijke deel van Schokland, waarop de nederzetting Ens gelegen was, lange tijd een sterke band met Overijssel gehad (Geurts, 1997, p. 27, 37, 70, 71). Mogelijk lag Ens in dat deel van het Noordoostpoldergebied, dat onder de gouw Salland viel, maar het reikt te ver, om daar in dit kader uitspraken over te doen.

Ook bij de schenking van het jaar 968 werden rechten en zaken opgesomd die bij de schenking inbegrepen waren. Genoemd werden onder meer gebouwen, akkerlanden, weilanden en hooilanden, bossen, wateren en waterlopen. Opmerkelijk is het feit dat er sprake is van lijfeigenen van beiderlei kunne, wat kan wijzen op de aanwezigheid van een hof. De visrechten worden opvallend genoeg niet genoemd, terwijl er juist wel sprake is van akkerlanden en van bossen. Een mogelijke verklaring voor het ontbreken van de visrechten zou kunnen zijn dat het gebied verder van open water, zoals het water van het Almere of riviertjes, verwijderd was. Ook zou het kunnen zijn dat de visrechten van Urk in handen van een ander waren gekomen.

HET EILAND URK IN DE 10e EEUW

Uit beide oorkonden kunnen we, met enige voorzichtigheid, het één en ander afleiden omtrent het uiterlijk van het eiland Urk in de tweede helft van de 10e eeuw. Zo weten we dat op het eiland bouwlanden, weide- en hooilanden lagen, wat betekent dat beide delen van het eiland reeds in de 10e eeuw (gedeeltelijk) in cultuur gebracht waren. Daarnaast was er waarschijnlijk sprake van één of meerdere hoven, van waaruit het agrarische land met de hulp van lijfeigenen geëxploiteerd werd. Uit het feit dat de cultuurlanden tijdens de schenkingen reeds

Waarschijnlijk sloeg de zee in 1570 een flink stuk van het zuidwestelijk deel van het eiland Urk af. Nog lange tijd heeft het afgeslagen stuk gevaar voor de scheepvaart betekend, eerst als eilandje en later als ondiepte voor de kust van Urk (Paskaart van de Zuiderzee. Uitgegeven bij Joannis van Keulen, 18e eeuw. Maker onbekend. Rijksarchief in Noord-Holland). NB. Het noorden is links.

aanwezig waren, leiden we af dat het eiland Urk in de tweede helft van de 10e eeuw al enige tijd bewoond en bewerkt werd. De aanwezigheid van bewoning in het Noordoostpoldergebied in de Vroege Middeleeuwen wekt overigens geen

verbazing, daar ook voor vele andere gebieden in Noord- en West-Nederland vroeg-middeleeuwse bewoning is aangetoond, zoals in Noord-Holland (Besteman & Guiran, 1986), Holland (Henderikx, 1987) en Groningen (Ligtendag, 1995).

Ondanks het feit dat de teksten in de oorkonden betrekking hebben op twee delen van hetzelfde eiland, lijken beide delen van Urk in landschappelijk opzicht sterk van elkaar te verschillen. Van het deel van het eiland dat in het jaar 966 aan het Sint Panthaleonklooster werd geschonken, weten we dat het aan de kant van de rivier de Nakala lag. De Nakala vormde

tevens ten dele de grens van het eiland Urk. Het zal dus een rivier van enige betekenis zijn geweest. Uit dat feit kunnen we afleiden dat die helft van Urk in ieder geval ten dele een lagere ligging moet hebben gehad. En als we aannemen dat er geen sprake is van foutjes door de kopiïst van de oorkonden, dan wordt dit beeld bevestigd door de rechten die bij de schenking van dit gebied hoorden. Het valt namelijk op dat bij de schenking van dit deel van Urk wel sprake was van visrechten, terwijl akkerland afwezig lijkt te zijn. Hieruit kunnen we afleiden dat het hier een voornamelijk laaggelegen gebied, vermoedelijk een veengebied, betreft, dat veel open water kende en dat dientengevolge te vochtig was voor akkerbouw, maar wel geschikt was voor veeteelt. Daarentegen kende het deel van Urk dat aan de Benedictijnerabdij Sint-Vitus te Elten werd geschonken wel akkerland en ook bossen, terwijl hier juist geen sprake was van visrechten. Beide gegevens wijzen erop dat dit deel een hogere en droge ligging kende, waarschijnlijk op of op de helling van de pleistocene opduiking van Urk.

Deze verdeling van het eiland Urk tussen het Sint-Pantaleon en Sint-Vitus is wellicht te toetsen aan de hand van de volgende hypothese. Aangezien het gehele lage land rondom Urk reeds in de Middeleeuwen verdwenen moet zijn, zou de hiervoor genoemde verdeling van het eiland betekenen dat het Sint-Panthaleonklooster of zijn opvolger, zijn deel van het eiland al in de Middeleeuwen moet zijn kwijtgeraakt door overstromingen en landafslag. Het is dan ook aannemelijk dat het klooster of zijn opvolger uiteindelijk uit de geschiedenis van Urk verdwijnt. Daarentegen rest er heden ten dage nog wel een deel van het hoge land, waar op het Sint-Vitusklooster of zijn opvolgers mogelijk rechten hebben bezeten. Dit klooster of zijn opvolgers zouden dan ook nog lange tijd invloed op het eiland Urk gehad kunnen hebben. Deze hypothese verdient dan ook een nader onderzoek.

Uit de aanwezigheid van de hiervoor

genoemde landschappelijke elementen, zoals bossen, akkerlanden, weide- en hooilanden, gebaande en ongebaande wegen, waterlopen enzovoorts, kunnen we aannemen dat Urk nog in de 10e eeuw een groot eiland in het Almere is geweest. Het feit dat beide schenkingen slechts betrekking hadden op een deel van het eiland Urk versterkt deze aanname. De afzonderlijke delen van het eiland, die waarschijnlijk ook nog eens tot twee verschillende territoriale eenheden hadden behoord, waren blijkbaar omvangrijk genoeg om weggeschonken te worden. Hoe groot het eiland toentertijd geweest is, zullen we waarschijnlijk nooit kunnen achterhalen, maar het is zeker veel groter geweest dan het Urk dat we nu kennen.

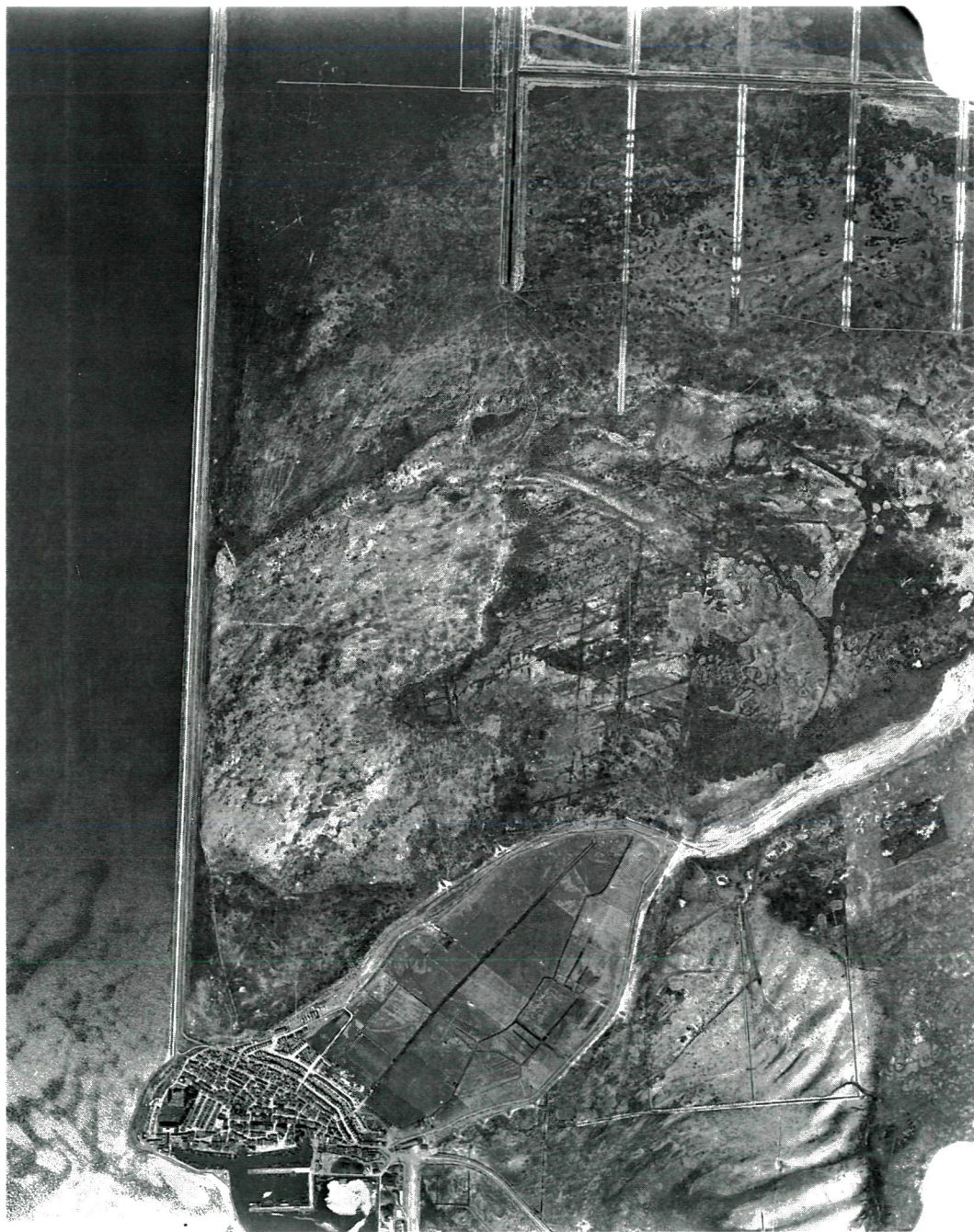
GEOLOGISCHE EN FYSISCH-GEOGRAFISCHE BRONNEN

De conclusie dat het eiland Urk in de 10e eeuw veel groter was dan het eiland, zoals dat aan het begin van deze eeuw nog bestond, komt overeen met de resultaten van geologisch en fysisch-geografisch onderzoek. Uit dit onderzoek, dat met name in de jaren veertig en vijftig is uitgevoerd, bleek dat in ieder geval het pleistocene deel van het eiland Urk vroeger veel groter moet zijn geweest. Vooral ten noorden en westen van het eiland Urk liggen erosieresten van pleistoceene aard (De Waard, 1946). De huidige keilemen heuvel van Urk is dus slechts een restant van de vroegere pleistocene opduiking. Sporen van bewoning zijn op de erosieresten van de pleistoceene heuvel evenwel niet aangetroffen, maar deze zijn ook niet te verwachten, omdat deze gronden zeer sterk geabradeerd zijn. Doch uit historische gegevens is duidelijk geworden, dat ook het verwoeste deel van de Urker pleistocene hoogte in de Middeleeuwen wel bewoond is geweest (Vreugdenhil, 1998, p. 90-91).

Het eiland Urk heeft echter niet alleen uit een pleistocene opduiking bestaan. De lager gelegen veengronden, die uitwigden tegen de pleistoceene hoogte van Urk, hebben een niet onaanzienlijk deel van het eiland uitgemaakt. Deze veen-

Op deze luchtfoto (opname uit 1949) zijn de sporen van de mogelijke veenontginning te zien. Ook is een belang-

rijk deel van de onder water verdwenen pleistocene hoogte te zien (Topografische Dienst).

gronden werden geëxploiteerd, zoals niet alleen is af te leiden uit de hiervoor beschreven oorkonden, maar ook uit bodemkundig onderzoek. Zo trof men vlak na de drooglegging van de Noordoostpolder ten noordoosten van Urk over een oppervlakte van circa 700 bij 1000 meter grondsporen aan (Wiggers, 1955; De Waard, 1948). Gezien de regelmatige aard hadden de sporen hoogstwaarschijnlijk een antropogene oorsprong. Zoals ook uit de luchtfoto uit 1949 blijkt, was het een patroon van zuidwest-noordoost georiënteerde banen van ongeveer 1,5 meter breed en vele tientallen tot honderden meters lang. De banen lagen, voor zover ze nog te achterhalen waren, op min of meer regelmatige afstand van circa veertig meter van elkaar. Daarnaast werden volgens Wiggers in het noorden van dit patroon ook nog kleinere, rechthoekige putten aangetroffen, die enkele meters lang en twee tot vier meter breed waren. Deze putten pasten eveneens in het zuidwest-noordoost georiënteerde patroon. Geologisch onderzoek heeft uitgewezen dat de banen oorspronkelijk tot circa één meter diep in het veen en de onderliggende klei lagen. De putten waren net als de banen tot ongeveer één meter diep in het veen gelegen. Uit Wiggers' onderzoek kwam naar voren dat zowel de banen als de putten waren opgevuld met sediment, dat grotendeels afkomstig was van overstromingswater van de zee.

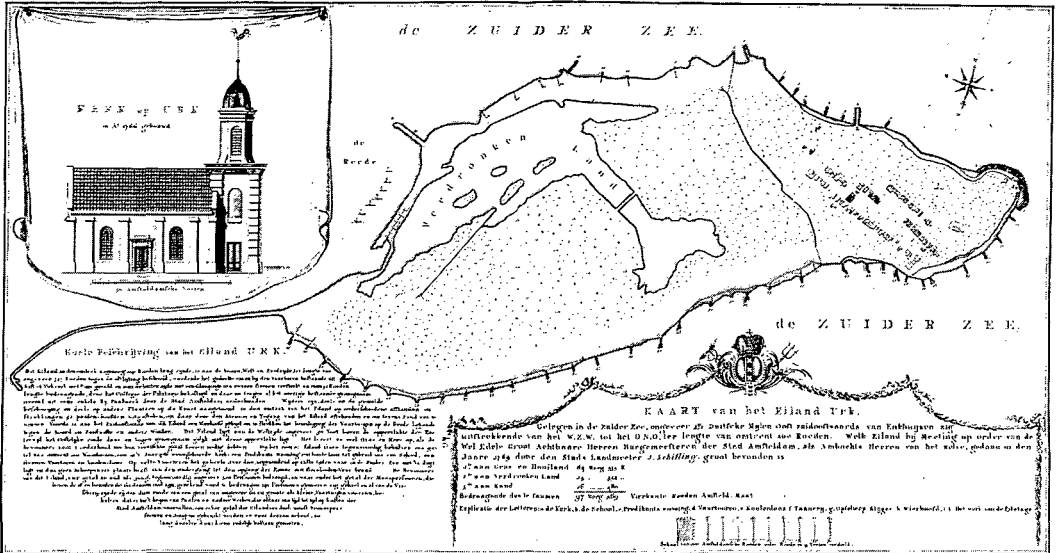
De vraag is hoe we deze sporen moeten interpreteren. Gezien het regelmatige en opstrekken karakter van de sporen is het goed mogelijk dat de banen resten zijn van het slotenpatroon van een middeleeuwse opstrekken veenontginning, zoals we die op vele plaatsen in laag-Nederland ook aantreffen. Het gebied waar de grondsporen zijn aangetroffen was namelijk een veengebied, dat direct ten oosten van de later aangetaste en verdrongen pleistocene opduiking lag (Wiggers, 1955). Het slotenpatroon is dan het gevolg geweest van de wijze waarop men een veengebied normaliter ontgon. Vanaf de ontginningsas werden sloten gegraven, die loodrecht op de ontginningsas lagen en waarschijn-

lijk afwaterden op een natuurlijk veenstroompje. Op deze wijze kon het overtollige water worden afgevoerd, zodat het gebied geschikt werd voor akkerbouw. Maar door de voortdurende ontwatering van het veen traden processen van inklinking en oxydatie van het veen op. Hierdoor daalde het maaiveld, met als gevolg dat de ontwatering van het gebied steeds moeilijker verliep en de akkers te vochtig werden. Daarop ging men in het verlengde van de reeds ontgonnen landen nog onontgonnen stukken veen ontwateren en in agrarisch gebruik nemen. Dit proces kon zich talloze malen herhalen, waardoor uiteindelijk de honderden meters lange sloten en kavels ontstonden.

Bij bovenstaande verklaring voor de grondsporen rijst de vraag waar de ontginningsas van deze mogelijke middeleeuwse veenontginning heeft gelegen: op de pleistocene opduiking, dan wel ergens in het veengebied langs een veenstroompje. Gezien de nabijheid van de pleistocene opduiking lijkt het het meest waarschijnlijk dat men vanaf deze hogere gronden in noordoostelijke richting het veengebied is gaan ontginnen. In ieder geval is uit de oriëntatie van de sloten af te leiden, dat de ontginningsas een noordwest-zuidoostelijke ligging heeft gehad. Deze ontginningsas was waarschijnlijk bewoond, maar de naam van deze mogelijke nederzetting blijft voorlopig duister, net als de precieze periode van ontginning. Gezien het ontstaan van de Zuiderzee, een ontwikkeling die vermoedelijk vanaf het einde van de 12e eeuw in gang is gezet (Wiggers & Pons, 1960, p. 48; Gottschalk, 1971, p. 194-197; Ente, Haans & Knibbe, 1965, p. 17, Ente, 1973/1974, p. 143-147), en de ongetwijfeld lagere ligging van het veengebied, zal deze veenontginning het einde van de Middeleeuwen zeker niet gehaald hebben.

VEENPUTTEN OF DALIEGATEN?

Naast een vrij regelmatig patroon van lange banen werden in het gebied ten noordoosten van Urk ook vele voormalige putten aangetroffen. De veenputten lagen over een grote lengte

Tot aan de afsluiting van de Zuiderzee werd het eiland Urk bedreigd door de zee. Men trachtte de invloed van de zee zoveel mogelijk te beperken, onder meer door de aanleg van kribben of hoofden rondom het eiland (Kaat van Urk. Opmeting 1789 door de staatslandmeter J. Schilling. Schaal 100 Amsterdamse Roeden, iedere roede 13 voet. Rijksarchief in Noord-Holland).

in elkaars verlengde en dergelijke rijen lagen weer parallel aan elkaar. Wiggers nam aan dat dit putten waren, waaruit in de Middeleeuwen veen van onder een dun kleidek vandaan werd gehaald. Het is echter de vraag waarom er zoveel en zulke diepe veenputten nodig waren om de waarschijnlijk kleine groep mensen van brandstof te voorzien. Want voor lokaal gebruik was het veen dat gewonnen werd bij het uitdiepen of verlengen van de sloten in het veen vaak voldoende (Borger, 1992). Een andere activiteit die de aanwezigheid van deze putten zou kunnen verklaren is kleiwinning van onder een veendek. De klei zou dan ter bemesting op de akkers zijn aangebracht. Maar deze verklaring is niet aannemelijk, daar er in Wiggers' beschrijving en profieltekening geen melding wordt gemaakt van de aanwezigheid van een kleilaag,

die men kon bereiken. Ook selnering, het steken van met zout water doordrenkt veen tijdens laagwater, met de bedoeling het zout uit het veen te winnen, lijkt onaannemelijk, daar van dergelijke selneringsactiviteiten vooralsnog geen sporen in de grond of in schriftelijke bronnen gevonden zijn.

De vooralsnog meest aannemelijke verklaring is dat de sporen inderdaad het gevolg zijn van turfwinning. Men zal het turf dan niet zo zeer voor eigen gebruik hebben gewonnen, als wel voor commerciële doeleinden. In dat geval zal een institutie, zoals bijvoorbeeld een uithof van één of beide van de hiervoor genoemde kloosters, de turfwinning geïnitieerd en georganiseerd hebben. Dit gebeurde waarschijnlijk niet in de periode dat het gebied nog in gebruik was als agrarisch land, maar pas later, toen het land door oxydatie en inklinking zo laag kwam te liggen, dat het niet meer agrarisch geëxploiteerd kon worden. Het is dan ook aannemelijk dat de sporen van de veenontginning, zoals die hiervoor beschreven zijn, ouder zijn dan de putten.

Dat de veenputten jonger zijn en waarschijnlijk ten dele stammen uit de periode dat de verbinding tussen de Noordzee en het Almere al

tot stand was gekomen en de werking van de zee tot aan het eiland Urk merkbaar was geworden, blijkt ook uit het opvullingsmateriaal van sommige veenputten. Een aantal putten was namelijk opgevuld met grof zand. Dat betekent dat sedimentatie onmiddellijk na het uitgraven heeft plaatsgevonden, mogelijk ten gevolge van hoogwater of een stormvloed. Het grof zand was afkomstig van de abrasie van keileem, vermoedelijk van de pleistocene hoogte van het eiland Urk. Vermoedelijk lag het gebied met de putten bij laagwater nog wel droog, zodat de commerciële turfwinning tijdens eb kon doorgaan, totdat de zee het veengebied definitief in bezit nam.

CONCLUSIE

In de 10e eeuw moet Urk nog een groot eiland in het Almere zijn geweest. Op het eiland was sprake van akkerlanden, weidelanden, hooilanden, bossen en wellicht zelfs één of meerdere hoven, waarop lijfeigenen werkzaam waren. Deze goederen lagen niet alleen op de omvangrijke pleistocene opduiking, want ook het uitgestrekte veengebied, dat tegen de pleistocene hoogte van Urk uitwilde, maakte een niet onbelangrijk deel van het 10e-eeuwse eiland Urk uit. Dit veengebied was, in ieder geval deels, in cultuur gebracht geweest. Het systeem van sloten zorgde voor een goede ontwatering van het veen, maar veroorzaakte tevens een daling van het maaiveld, doordat oxydatie en inklinking van het veen optraden. Toen de verbinding tussen de Noordzee en het Almere tot stand was gekomen, duurde het dan ook niet lang voor het veengebied en ook de pleistocene opduiking werden aangetast. Het veengebied kwam door de lage ligging bij hoogwater onder te staan, waardoor het min of meer verdronken veengebied alleen nog enige tijd voor de winning van turf bruikbaar was. Maar ook grote delen van de pleistocene hoogte verdwenen geleidelijk in zee. De huidige keilemen heuvel van Urk is dan ook slechts een restant van het vroegere eiland Urk.

The submerged land of Urk

In the tenth century the former island of Urk, which now lies in the Noordoostpolder, was an extended island in the Almere, the predecessor of the Zuiderzee. Arable land, pastures, meadows, woods and one or maybe even several large farms were situated on the island Urk. These goods were lying not only on the pleistocene hill, which was in those days much larger than the hill on which the village Urk is situated nowadays. An extended peat-area, which bordered upon the Pleistocene hill of Urk, also formed a significant part of the island Urk. This we can derive from the presence of a pattern of former ditches north-east of the present village of Urk, which indicates the existence of an early peat-reclamation. This reclamation shows that at least a part of the peatland surrounding the Pleistocene hill was cultivated in the Middle Ages. Through the ditches the surplus of water was drained away, but in the long term this process also caused a lowering of the surface. And when the water of the North-Sea was able to penetrate into the Almere, it did not take long before the low-lying peat-area was affected. During high tide the peatland was flooded, and the inundated peat-area could only be used for peat cutting during low tide. But the Pleistocene hill was affected too, and over the years large parts of the Pleistocene hill disappeared into the sea. The present Pleistocene hill on which the village of Urk lies nowadays is only a small remnant of the former island of Urk.

LITERATUUR

- BERGH, L.P.H.C. VAN DEN (1866). Oorkondenboek van Holland en Zeeland. Eerste afdeling tot het einde van het Hollandsche Huis. Amsterdam en 's-Gravenhage.
- BESTEMAN, J.C. & A.J. GUIRAN (1986). De middeleeuwse bewoningsgeschiedenis van Noord-Holland boven het IJ en de ontginning van de veengebieden. Opgravingen in Assendelft in perspectief. In: Rotterdam Papers V. Rotterdam. pp. 183-212.
- BORGER, G.J. (1992). Draining – digging – dredging; the creation of a new landscape in the peat areas of

- the low countries. In: J.T.A. Verhoeven (red.). *Fens and Bogs in the Netherlands: Vegetation, History, Nutrient Dynamics and Conservation*, pp. 131-171.
- DAPPER, O. (1663). *Historische beschrijving der Stadt Amsterdam*. Amsterdam. Heruitgave 1975.
- ENTE, P.J. (1973/1974). De IJsseldelta. In: *Kamper Almanak*. Kampen. pp. 137-164.
- ENTE, P.J., J.C.F.M. HAANS & M. KNIBBE (1965). *De bodem van Overijssel, de Noordoostpolder en Oostelijk Flevoland*. Wageningen.
- GEURTS, A.J. (1997). *Schokland. De historie van een weerbaarstig eiland*. Lelystad.
- GOTTSCHALK, M.K.E. (1971). *Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland. Deel I. De periode voor 1400*. Assen.
- HENDERIKX, P.A. (1987). *De beneden-delta van Rijn en Maas. Landschap en bewoning van de Romeinse tijd tot ca. 1000*. Hilversum.
- KETNER, F. (1959). *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301. Deel V. Eerste stuk 1291-1296*. 's-Gravenhage.
- KUILE, G.J. TER (1963). *Oorkondenboek van Overijssel. Eerste deel*. Zwolle.
- KÜNZEL, R.E., D.P. BLOK & J.M. VERHOEFF (1988). *Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200*. Amsterdam.
- LACOMBLET, T.J. *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins oder des Erzstifts Cöln, der Fürstenthümer Jülich und Berg, Geldern, Meus, Cleve und Mark und der Reichsstifte Elten Essen und Werden. Erster Band 779-1200*.
- LIEFTINCK, J.W. (1875). *Een reisje naar Urk*. In: *Volksalmanak voor het jaar 1875*. Uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.
- LIGTENDAG, W.A. (1995). *De Wolden en het water. De landschaps- en waterstaatsontwikkeling in het lage land ten oosten van de stad Groningen vanaf de Volle Middeleeuwen tot ca. 1870*. Groningen.
- MIERIS VAN F. (1754). *Groot Charterboek der Graaven van Holland, van Zeeland en Heeren van Vriesland. Tweede deel*. Leiden.
- PONS, L.J. & A.J. WIGGERS (1960). *De Holocene wordingsgeschiedenis van Noord-Holland en het Zuiderzeegebied*. In: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap. Tweede Reeks. Deel 77*. pp. 4-57.
- VREUGDENHIL, V. (1996). *Het licht op Urk. Een historisch-geografisch onderzoek naar de landschappelijke ontwikkelingen op en rondom het voormalige Zuiderzee-eiland Urk*. Amsterdam. Uitgave in eigen beheer.
- VREUGDENHIL, V. (1998). *Het licht op Urk*. In: G.H.L. Tiesinga (red.). *In Flevoland verzameld. Cultuur Historisch Jaarboek voor Flevoland*. Lelystad. pp. 89-97.
- WAARD, D. DE (1946). *De geologie en geomorfologie van Urk*. In: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap. Tweede Reeks, deel 63*. pp. 710-736.
- WAARD, D. DE (1948). *Urk omstreeks het jaar 1000*. In: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap. Tweede Reeks, deel 65*. pp. 626-630.
- WIGGERS, A.J. (1955). *De wording van het Noordoostpoldergebied. Van zee tot land. Nr. 14*. Zwolle.

NOOT

- * Dit artikel is gebaseerd en bouwt voort op: Vreugdenhil, V. (1996). *Het licht op Urk. Een historisch-geografisch onderzoek naar de landschappelijke ontwikkelingen op en rondom het voormalige Zuiderzee-eiland Urk*. Amsterdam. Uitgave in eigen beheer. Zonder hulp van prof. dr A.J. Kleywegt, dr W.A. Ligtdag en dr A. Geurts kon dit artikel niet in deze vorm verschijnen. Hiervoor mijn dank. Ook wil ik Remco Bakker bedanken voor het maken van de illustratie.